

УДК 81'253:316.7

ВЕРБАЛЬНІ ТА НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ПІДТРИМАННЯ БЕСІДИ З БОКУ АДРЕСАТА

Ємельянова О.В.,

Стаття присвячена дослідженню реакції адресата на звертання до нього, яка може бути виражена вербальними та невербальними засобами комунікації. Із позиції адаптивного характеру мови досліджено процес взаємодії між адресантом та адресатом, а також лінгвістичні та паралінгвістичні засоби, якими оперують співрозмовники. Встановлено, що адресат, реагуючи на репліку звертання, модифікує конситуацію відповідно до власних інтенцій. Він правомірно використовує багатий арсенал вербальних та невербальних засобів у процесі реалізації своїх мовленнєвих стратегій та тактик, керуючись поставленою метою.

Ключові слова: адресант/адресат, вербальні/невербальні засоби комунікації, мовленнєва ситуація, комунікативний статус, мовленнєві стратегії і тактики, інформативна та комунікативна інтенція мовця.

Ємельянова Е.В. ВЕРБАЛЬНЫЕ И НЕВЕРБАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА ПОДДЕРЖАНИЯ БЕСЕДЫ СО СТОРОНЫ АДРЕСАТА / Сумский национальный аграрный университет, Украина

Статья посвящена изучению реакции адресата на обращение. Эта реакция может выражаться при помощи вербальных и невербальных средств коммуникации. В ходе исследования был сделан вывод, что, являясь поочередно адресатом и адресантом, каждый из участников коммуникации вначале повышает, а затем понижает свой коммуникативный статус. Адресат правомерно использует те же вербальные и невербальные средства, что и адресант. В этом проявляется адаптивный характер языка. Ориентируясь на две основные коммуникативные установки, которые выделяют в диалогической речи: диалог-сотрудничество и диалог-конфликт, адресат реагирует на обращение согласно ситуации и контексту, стараясь максимально достичь собственной цели.

Ключевые слова: адресант/адресат, вербальные/невербальные средства коммуникации, речевая ситуация, коммуникативный статус, речевые стратегии и тактики, информативная и коммуникативная интенция говорящего.

Yemelyanova E.V. VERBAL AND NON-VERBAL MEANS OF MAINTAINING OF THE CONVERSATION BY THE ADDRESSEE / Sumy National Agrarian University, Ukraine

The article deals with the study of the addressee's reaction on a certain form of address which can be expressed by verbal and non-verbal means of communication. The process of addressee's and addresser's interaction is explored on the basis of the adaptive character of the language. Linguistic and paralinguistic means used by interlocutors are under the research as well. It was established that the addressee reacting on a certain form of address modifies the situation according to his own intentions. He uses the rich arsenal of verbal and non-verbal means of communication, certain speech tactics and strategies.

Key words: addresser/addressee, verbal/non-verbal means of communication, speech situation, communicative status, speech tactics and strategies, informative and communicative intention.

Керуючись принципом антропоцентризму, який характеризує загальну тенденцію сучасного лінгвістичного пізнання – рух від сфери систем до центру цих систем – до людини [1,105], науковці приділяють велику увагу дискурсу (орудійному продукту розумової діяльності людської свідомості), спрямованому на зміну когнітивного та інтенціонального стану адресата у комунікативному просторі та включеному в систему структур людської діяльності [2,209]. Діалогічний дискурс, як різновид дискурсу, відбиває процес мовленнєвої взаємодії комунікантів.

Мова, як когнітивний процес, підпорядкована певним закономірностям. А.Тсуї, розглядаючи діалогічний дискурс як структурну єдність, виділяє три його елементи: ініціюючу репліку, відповідь та підхоплення [3,12]. Вчені розрізняють первинну ініціацію діалогічного спілкування для встановлення контакту та вторинну – для введення нового тематичного блоку в процесі комунікації [4,176].

У діалогічному мовленні виділяють дві основні комунікативні настанови: орієнтація на співробітництво або на конфлікт. Схематично процес комунікації можна представити у такій схемі:

+	+
+	-
-	+
-	-
+	?
-	!

де: + позитивно орієнтований процес комунікації;
 - негативно орієнтований процес комунікації;
 ? процес комунікації потребує додаткової інформації;
 ! процес комунікації викликає певні емоції.

Реалізація будь-якого комунікативного процесу відбувається за певних екстралінгвістичних умов. Адресант, займаючи домінуюче положення, обирає комунікативну стратегію та тактики, що є найбільш вдалими, з його точки зору, для досягнення поставленої мети. Однак двостороння спрямованість діалогу характеризується тим, що кожен з учасників мовленнєвої ситуації спочатку підвищує, а потім знижує свій комунікативний статус, тому що є поперемінно адресатом та адресантом висловлення [5,178].

Адаптивний характер мови проявляється зокрема в тому, що адресат правомірно використовує тіж самі вербальні та невербальні мовленнєві засоби, що і адресант. Реакція адресата залежить від того, як побудована репліка-звертання, від об'єктивних умов, від оцінки адресатом ситуації, від фізичного стану адресата, тощо. Реагуючи на звертання, адресат модифікує конситуацію у руслі свого бачення. Пор.:
"Roberta", his elder daughter answered.

"Hi", Mel said. "This is your old man".

Roberta's voice came coolly down the line/ "Yes, I know"/

"If your mother calls? Tell her I might have to be a little late and I can't help it". There was a silence, and he asked, "Did you hear me?"

"Yes", Roberta said. "Is there anything else, Father? I have homework to do".

He snapped back. "Yes, there's something else. You'll change your tone of voice, young lady, and show a little more respect. Furthermore, we'll end this conversation when I'm good and ready".

"If you say so, Father".

"And stop calling me Father!" (Hailey, 67).

Батько, обираючи дружнє звертання та жартівливий тон, орієнтує дочку на діалог-співробітництво. Він намагається заручитися її підтримкою на випадок можливого конфлікту з дружиною стосовно свого пізнього повернення додому: *If your mother calls, tell her I might have to be a little late, and that I can't help it.* Але Роберта за допомогою адекватних слів та тону дає батьку зрозуміти, що вона ображена і не згодна на співробітництво. Нейтральне звертання *father* та прохолодний тон (*Roberta's voice came coolly down the line*), якими оперує Роберта, викликають роздратування з боку батька. Спочатку він посилюється на свій статус і погрожує їй, а коли у відповідь знову чує *father*, то він гнівається і наказує дочці перестати звертатися до нього таким чином. Нейтральне слово *father* набуває в цьому контексті стилістичної забарвленості. Невідповідність звертання комунікативній ситуації, інтеракція невербальних та вербальних компонентів комунікації призводять до змін емоційного стану співрозмовника, контексту та результату спілкування.

Первинна ініціація спілкування та реакція адресата на неї належать до сфери мовленнєвого етикету. Одним з вимог етикету є обмін формулами вітання на початку комунікації та відрекомендування (в тому випадку, коли співрозмовники незнайомі). Мета мовленнєвого етикету – сприяти кооперативній спрямованості процесу комунікації. Але, в залежності від інтенції співрозмовника, кооперативність може переходити в конфронтацію, а формули мовленнєвого етикету стають адекватними засобами вербалізації цієї мети. Наприклад:

Dumb with terror he went into his own classroom. Ten boys sat before him, their hands folded, their eyes bright with expectation. "Good morning, sir", said the one nearest him.

"Good morning", said Paul.

"Good morning, sir", said the next.

"Good morning", said Paul.

"Good morning, sir", said the next.

"Oh, shut up", said Paul.

At this the boy took out a handkerchief and began to cry quietly (Waugh, 57).

Кожен з учасників комунікації намагається досягти певної мети. З боку вчителя – знайти порозуміння з учнями, з боку учнів – бойкотувати нового вчителя. Учні звертаються до оманливої тактики, використовуючи нормативне для ситуації спілкування вітання як елемент мовленнєвого етикету. Вчитель вживає стандартизовану відповідь, орієнтуючись на діалог-співробітництво, але учні цілеспрямовано порушують норми етикета. Максима катерогії кількості [6,221] реалізується тут не за стандартами, тому поступово діалог-співробітництво переходить у діалог-конфлікт. Негативна реакція з боку вчителя, (що виражається тут за допомогою вербальних засобів комунікації), викликає відповідну реакцію з боку учня. Ця реакція, у свою чергу, позначена в тексті паралінгвістичними засобами: *At this the boy took out a handkerchief and began to cry quietly*. Отже, вступаючи у комунікацію, адресат має намагатися передбачати інтенцію адресанта та будувати свою комунікативну стратегію/тактику відповідним чином. За певних ситуативних умов комунікант може не бажати підтримувати спілкування. У такому випадку співрозмовник або перериває контакт, або наполягає на його продовженні.

Пор.: *"I don't need anything, boy.... Don't be a nuisance, boy. Good day."*

The door began to close... He was an American boy, and he had been taught that persistence is a virtue.

"Don't forget your paper, Mr.Dussander", Tom said, holding the Times out politely. The door stopped dead in its swing still inches from the jamb (King, 120).

Ігноруючи зневажливе звертання та відповідну фразу *Good day*, Тод наполягає на продовженні мовленнєвого контакту. У цьому випадку відбувається порушення максими кооперації, але це не призводить до конфлікту між Томом та містером Дусандер. Це пояснюється дієвістю пресупозиції, бо Тод знає таємницю із життя містера Дусандера.

За певних прагматичних умов комунікант може нехтувати принципами коректності, ввічливості та наполягати при цьому на продовженні спілкування, вигідного для нього.

Позитивно орієнтована та нормативно-етикетна ініціююча фаза спілкування може викликати питання з боку адресата, що зумовлено неадекватною реакцією співбесідника. Прагматичні фільтри адресата (блок різноманітних соціальних, фізіологічних, інтелектуально-психічних факторів) є індивідуальними за характером стосовно кожного комуніканта та ситуації спілкування [7,63].

Пор.: *"Hello, Mr. Bowden. Ed French. From Santa Donato Junior High".*

"Yes". Politeness but no more....

"Do you remember me, sir?"

"Should I?" Bowden's voice was cautious and Ed smiled. The old man forgot things but he didn't want anybody to know if he could help it (King, 285).

Ед Френч вважає, що він зрозумів, чому містер Боуден звертається до контрпитання, що не є досить ввічливо з точки зору мовленнєвого етикету. Контрпитання у даному випадку виражає ухилення від прямої відповіді. Але він помиляється. Справжня причина – жадливе минуле, що ретельно приховує "так званий" містер Боуден.

Асоціативно-спрямована стратегія адресанта може бути блокована адресатом залежно від ситуації та інших факторів. Адресант, спираючись на свій життєвий досвід, може передбачати причини, що призводять до неефективного спілкування. Він пам'ятає, що кожна людина – це складна система, а кожний тематичний блок – це точка біфуркації, і неможливо передбачити, у якому напрямку піде подальший розвиток комунікативного процесу.

У процесі спілкування учасник має певний комунікативний статус – позицію індивіда в соціумі: належність до соціальної групи, рівень освіти, професію, посаду, стать та вік, тощо. У процесі спілкування статус комунікантів відіграє важливу роль, детермінуючи певну реакцію з боку адресата.

Пор.: *"...Mr. Pennyfeather, perhaps you will favour me an interview when you have finished your luncheon?"*

"Good God!" murmured Paul (Waugh, 66).

Містер Пеніфезер, займаючи вищий соціальний щабель, звертається до Пола з проханням зайти до нього після ленчу. Соціальна субординація вимагає від Пола виконання розпорядження керівника, висловленого у ввічливій формі. Пол реагує на звертання досить емоційно: *Good God!* – "О, господи! От тобі і маєш!" Цю репліку він адресує більше собі, намагаючись здогадатися, що є причиною виклику.

Пол відчуває, що незапланована розмова з керівництвом не віщує нічого доброго. На підсвідомому рівні Пол орієнтує себе на діалог-конфлікт і намагається продумати вдалу тактику мовленнєвої поведінки.

Приналежність адресанта та адресата до одного соціуму уможливорює адекватність спілкування та використання при цьому соціально-канонізованих вербальних та невербальних засобів комунікації. При умові непорозуміння між комунікантами або їх різновекторних інтенцій, адресат мінє статус ввічливого, пасивного співбесідника і вербалізує свої інтенції своєрідним чином.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тураева З.Я. Лингвистика текста и категория модальности// Вопросы языкознания.-1994.-№ 2-С.102-110.
2. Солощук Л.В. Невербальне компоненти комунікації дискурс// Вісник Харківського державного університету.-2002.- № 567.-С.209-212.
3. Tsui, Amy B.M. English Conversation.-Oxford: Oxford University Press, 1995.-298p.
4. Морозова И.Б., Ткаченко Л.С. Речевое воздействие на коммуникантов посредством первичной инициации диалогического общения//Функциональная лингвистика. Язык. Человек. Власть: Материалы конференции.-Ялта, 2001.-С.176-178.
5. Морозова И.Б., Чайковская И.Ф. Организующая роль истинно-оценочных высказываний в процессе речевого взаимодействия коммуникантов//Функциональная лингвистика. Язык. Человек. Власть: Материалы конференции.-Ялта, 2001.-С.178-180.
6. Грайс Г.П. Логика и речевое общение//Новое в зарубежной лингвистике.-Вып. XVI. Лингвистическая прагматика.-М.:Прогресс,1986.-С.217-237.
7. Добрунова О.Н. О причинах и следствиях успешного/неуспешного коммуникативного акта// Види мовленнєвої діяльності: лінгвістичні та дидактичні аспекти: тези наукової конференції та 3-го українсько-німецького симпозиуму.-Харків,1995.-С.62-64.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРОВАНОГО МАТЕРІАЛУ

- Hailey A. In High Places.-L.& Sydney: Pan Books,1982.-305p.
- King S. Different Seasons.-Futura Macdonald & Co,1982.-560p.
- Waugh E. Prose. Memoirs. Essays.-Moscow Progress Publishers,1980.-445p.